

”זזינֶזֶךְ לְאַזְרִיּוֹת אֵיִשׁוֹת”
מתוך ”ליקוטי שמואל”
מלקט ועורך ש. אייזיקוביץ
eisikovits1@gmail.com

חינוך לאחריות אישית

אביאל נריה

כולנו רוצים לדאוג לילדנו לכל צרכיהם ולהגן עליהם מכל צרה שלא תבא, אבל לפעמים כדאי לתת לילדים לדאוג לעצמם ולפתח בהם תחושת אחריות אישית. על אחריות אישית בקורונה ומעבר לה.

קרוב לשיאו של גל הקורונה הראשון, שאלתי חבר המכהן כגבאי בית כנסת מדוע אינו נועל את שערי המקום עד יעבור זעם. הוא השיב לי שהתפילה נעשית על פי הנהלים (שהתירו באותו זמן תפילה של 10 אנשים במרחק שני מטר זה מזה), ועל כן אין שום צורך לסגור את בית הכנסת. סכנת ההדבקה בעינה עמדה, אבל הוא מצא מפלט בהנחיות הרשמיות.

תגובה זו לא הייתה בלתי אופיינית לתקופה יוצאת הדופן בה מצאנו את עצמנו. אם מגפת הקורונה היא קריאת השכמה, שעוררה אותנו באופן פרטי וציבורי לתחומים שאנו רגילים לדוש בעקבנו, אבקש להצביע על נקודה מסוימת שרלוונטית לנו במיוחד כעת – בין גל לגל, בין תחושת ההקלה של הסרת הסגר הראשון לחששות מפני סגר שני: חובת האחריות האישית.

בין פורים לפסח, מי שמחובר באינפוזיה לחדשות עקב מידי יום אחרי המספרים המטפסים של החולים המאומתים, וחיכה בדריכות ערב ערב לרגע שבו ראש הממשלה יפנה בקול סמכותי אל "אזרחי ישראל", ויאמר לכולנו מה לעשות, ובעיקר מה לא לעשות. הממשלה אסרה בתחילה התכנסות של מעל 5,000 איש, לאחר מכן התכנסות של מעל 2,000 איש, לאחר מכן התכנסות של מעל 100 איש, ולבסוף נאסרו גם התכנסויות של מניין או אפילו של שני אנשים בלבד.

כשהתפרסם האיסור על התכנסויות של מעל 100 איש, שאלתי את עצמי: וכי כשמדובר במאה אנשים 'בלבד' כבר אין סכנת הידבקות?! התשובה, כמובן, היא שהסכנה קיימת בהחלט. אלא שתקנות הממשלה נועדו להגן מפני קטסטרופה לאומית, ולא להגן על אנשים פרטיים מפני הידבקות. האיסורים מוכתבים אפוא לפי מספר הנדבקים שאתו

יכולה מערכת הבריאות להתמודד, ולא לפי הסיכון האינדיבידואלי הנשקף לכל אדם. בהתאם לכך, הטרידה אותי השאלה: מדוע אנו מתייחסים להוראות הממשלה בתור "היתרים"? הממשלה אוסרת רק במקום שבו יש הכרח גמור, אבל מה עם חובת הזהירות האישית? האם העובדה שהממשלה לא אסרה על התקהלות הופכת אותה לבלתי מסוכנת? איך יתכן שאנשים מרשים לעצמם להגיע לאירועים כשהם אינם מוכרחים לכך?

מה גורם ל"הקטנת ראש" כזו, מהסוג שהודגם באופן כה משכנע על ידי חברי הגבאי? מה מביא להיצמדות לנהלים מתוך הסרת אחריות אישית? מדוע אין כל אחד ואחד מרגיש את כובד האחריות האישית על חייו וחיי משפחתו, ובמקום זאת מאפשר למדינה לנהל אותה ואת משפחות? שאלה דומה – אך מורכבת יותר, בשל הרגישות לנושא "אמונת חכמים" – ניתן לשאול על התנהגות ההורים בנוגע לשליחת הילדים למוסדות החינוך החרדים (בימים שלאחר סגירת מערכת החינוך הממשלתית). מדוע לא הרגישו את משמעותה של האחריות המוטלת על כתפיהם? מדוע לא רצו יותר מכל להגן על חיי היקרים להם, ולא פחות חשוב – למנוע מאחרים להידבק מהם?

התשובה לכך טמונה בטבע האנושי. יש מתח תמידי בין הרצון שלנו שדברים ייעשו עבורנו לבין ההעדפה להסתדר לבד – מתח שמובנה בנו מלידה. פעוט דורש בלי בוושה לקבל אוכל טעים, ומצד שני רוצה להחזיק לבד בכפית. ילד רוצה שההורים יקנו לו אופניים וידאגו לתחזוקתם, אבל הוא מעוניין לנסוע בהם בעצמו. הוא אינו מעוניין שירכיבו אותו או יאמרו לו איך לנסוע ולאן. נער רוצה שההורים יתנו לו כסף, אבל רוצה להחליט לבד מה לעשות בו. אם נעמיק בדוגמאות אלו, העוסקות בצעיר הסמוך על שולחן הוריו, נמצא שהוא מצפה שאחרים ייקחו אחריות על הכשרת התנאים הנוחים לו לפעולה, אך את הפעולה עצמה הוא רוצה לעשות בעצמו. כביכול הוא אומר: את "חומר הגלם" תנו אתם, את היצירה תשאירו לי. אנו רוצים הנאה ללא מאמץ; עצמאות ללא אחריות.

כל זה טוב ויפה כל עוד האדם הוא צעיר, כאשר הוריו יכולים לקחת עליו אחריות באופן מלא, לומר לו מה מותר ומה אסור, ולספק לו במידה ובמשקל את צרכיו. השבר מתחיל כאשר האדם מתחיל להתבגר ולצאת מרשות הוריו. פתאום הוא מגלה שהוריו אינם לידו לתפוס אותו כאשר הוא מועד ונופל מהאופניים, ואינם שם כדי למלא לו מחדש את

הצלחת כשהוא סיים את המנה הראשונה. הילד לומד, באופן הדרגתי, שעליו להסתדר בכוחות עצמו.

שעת המבחן הגדולה של הילד מגיעה כאשר הוא עוזב את בית הוריו ומקים בית משלו. בשלב זה הוא עומד ברשות עצמו לחלוטין, ועליו לקחת אחריות על כל התנהלותו ובחירותיו. אולם, אם אדם לא התרגל מנעוריו לקחת אחריות אישית, הוא עלול למצוא את עצמו מול שוקת שבורה יום לאחר חתונתו. הוא עשוי לגלות שהוא שבוי עדיין בתודעת הילדות, באופן שאינו יודע ליטול אחריות אישית על חייו.

גם אנשים שלא חוו משבר כה חד עלולים לגרור עימם עמוק לתוך שנות הבגרות ספיחים מהגישה הילדותית המצפה מאחרים ליטול עליהם את האחריות. ספיחים כאלה אפשר למצוא לעיתים קרובות ביחס למדינה, הדומה במידת מה ליחס הילד אל הוריו: אנחנו רוצים שהמדינה תדאג לכל צרכינו ותספק לנו תנאים לפעול בחירות מלאה, ואנחנו מצפים ממנה שתגדיר עבורנו את המותר והאסור כך שלא נצטרך להכריע בעצמנו בשאלות מורכבות. כך נוצר מצב בו אנשים מעדיפים לטמון את הראש בחול ולהסתתר מאחורי ציות טכני להנחיות, בעוד הם מכניסים עצמם לסיטואציות שהסיכון בהן ברור לכל.

איך מעודדים ציבור לקחת יותר אחריות על כתפיו שלו ולקבל החלטות על בסיס שיקול דעת בוגר שאיננו רואה בצווים הממשלתיים את חזות הכל? כמו כל התכונות הטובות, גם טיפוח האחריות האישית מתחיל כבר בגיל הילדות. חיזוק תחושת האחריות בקרב הילדים, מהגיל הרך ועד לגיל הנעורים, מהווה מרכיב חשוב בחינוך. מכוח האחריות יוכל הילד – הגדל להיות מבוגר – לחוש על בשרו את דברי חז"ל "אם אין אני לי – מי לי" (אבות א, יד), לבנות בית בעל יציבות כלכלית ואנושית, ואולי גם להציל את חייו ואת חיי הסובבים אותו.

להלן, ברוח החיזוק שעוררה מגפת הקורונה, אבקש להתמקד בצורך המשמעותי לחינוך ללקיחת אחריות בגיל הנעורים. ניתן לחלק את תחומי האחריות לשלושה תחומים עיקריים: א) אחריות כלכלית; ב) אחריות למעשים; ג) אחריות על הזולת. אציע זווית ראייה לאופן שבו נושאים אלו עולים בחינוך הילדים, לצד כמה הערות מעשיות.

אחריות כלכלית

בית ממוצע מתנהל במידת מה בדומה לישות סוציאליסטית. המשכורות מיגיעת כפי ההורים מפרנסות את כלל בני הבית, כך שבאופן מעשי החזקים מפרנסים את החלשים. משמעות המושג "בית" שונה מאד אפוא עבור "בני הבית" ועבור "בעלי הבית". מזווית ראייתו של הילד הגדל בבית, "בית" הוא מקום שדואגים בו לכל צרכיך. אתה מגיע אליו ויש לחם על השולחן, מטה מוצעת ובגדים נקיים. אולם, מנקודת המבט של ההורים, "בית" הוא מקום שאותו צריך ליצור – לבשל, לנקות, לטפח ולסדר, לעמול כדי להביא אליו פרנסה ולנהלו ללא הפסקה.

כתוצאה מכך, כאשר האדם עובר בקיצוניות מבית ההורים לבית משלו, הוא עלול להתקשות להשלים עם השינוי. לפתע הוא מגלה שאם אין כסף אז אין כסף. אם הוא לא ימצא מקורות פרנסה, הוא לא יוכל לכלכל את בני ביתו. אלא שלפעמים, הזוג הטרי מחליף את דמות ההורים בדמויות אחרות, כדוגמת כולל-האברכים, המסגרת התעסוקתית או המדינה, והוא מצפה מהן לדאוג לכל מחסורו. יתכן שלא צריך הרבה כדי לדאוג למחסור במובן הרגיל של המילה, ובחיי היום-יום הזוג מסתדר בצורה מספקת; אבל אין בידם לחסוך כספים ליום סגריר, והם אינם ערוכים להוצאה גדולה בלתי-צפויה (וכבר אמרו: הואיל וצפויות מידי שנה כמה הוצאות לא-צפויות, הרי שאי אפשר לכנות אותן בשם זה). במצבים אלו, מה שקורה בדרך כלל הוא תסבוכת בחובות, שמתחילה בסכומים קטנים ולא מסתיימת גם שנים רבות לאחר מכן.

גם אם ההורים זורקים פה ושם משפט בנוסח "הכסף אינו גדל על העצים", לרוב אין הילדים חשים אחריות כלכלית כלשהי. הם עשויים לזלזל בכיבוי האור או דוד המים החמים, להציק להורים בבקשות שיקנו להם ויעשו עבורם, ולא להבין שהם צריכים להיזהר שלא לכרות את הענף שעליו הם יושבים. הדברים אמורים כלפי צד החיסכון בהוצאות. הצד של הגדלת הכנסות המשפחה אינו נמצא כלל באופק של הילד המתבגר והולך.

משום כך, ראוי להתחיל לחנך את הילדים לאחריות כלכלית אישית עוד בבית הוריהם. למעשה, אני מציע לחשוף בעדינות את הילדים – בהתאם לגילם – למערכת הכלכלית של הבית. למרות הנוהל המקובל שאין ההורים מגלים לילדיהם את רמת השכר שלהם, ואינם משיבים לשאלה "כמה כסף יש לכם?", ראוי ללמד את הילדים כמה עולה החזקה של משק בית. אפשר להסביר שבדרך כלל משפחה בסדר גודל כמו שלנו נזקקת לכ-15,000 שקלים בחודש, ובדרך כלל מי שעובד בעבודה – X כמו העבודה של אימא או אבא – משתכר בסדר גודל מסוים, וכן הלאה.

כמו כן, מן הראוי שגם ילד צעיר לימים ידע כי פרוטה לפרוטה מצטרפת לחשבון גדול. אפשר לשבת עם נער או נערה על החשבונות, ולהראות כיצד הוצאות קטנות מסתכמות בסכומים גדולים. ניתן לבקש מילד בן תשע "לבדוק" האם החשבון של הקניות בסופרמרקט אכן מדויק. הוא ישב להנאתו עם הקבלה בצד אחד ועם מחשבון בצד שני, ויראה כיצד כמה שקלים ועוד כמה שקלים מגיעים לסך של מאות ואלפי שקלים. את החוויה שעוברים ההורים בעומדם בקופה, צריך גם הילד להרגיש מעט.

עצם ההיכרות של הילד עם המערכת הפיננסית, תועיל לו לפתח תחושת אחריות שתלווה אותו לאורך שנים.

אחריות למעשים

יעל אליצור, מייסדת "שיטת שפר" להורות, זוגיות ומודעות (על אדני תורתה של הגב' בלה שפר), טוענת כי החברה המערבית העכשווית משבשת את הסדר הטבעי כשהיא משדרת לילד שנולד את המסר: "שלום אדוני המלך, אנחנו לרשותך", במקום לאותת לו: "ברוך הבא, בוא תצטרף אלינו". למרות הביקורת שצברה גישה זו – בעיקר לנוכח השקפתה הרואה בכל התנהגות של הילד אמצעי להשגת מטרה בלי להתחשב בסיבות הגורמות לאותה התנהגות – יש במשנתה אמירה חשובה בנוגע לאחריות הילד על מעשיו.

חיי היומיום עשויים לגרום לילד לחוש אחריות לתוצאות מעשיו. ילד שאינו שומר על סדר יחווה אי נעימות רבה כשיגלה שאינו מוצא בארנקו את כרטיס ה"רב קו" אחרי שהוא עלה

לאוטובוס. חוויה מעין זו מועילה לפיתוח תחושת האחריות של הילד, הרבה יותר מנזיפה עצבנית. אלא שאנו, ההורים, נוטים לעיתים קרובות למנוע מהילד הזדמנויות אלו על ידי דאגת יתר. גם אם אנו מטילים על הילד מטלות בית, איננו מאפשרים לו לחוות אותן בתור אחריות אישית. הילד יודע כי הוא חייב לסדר את המיטה כי אם לא הוריו יכעסו עליו, אבל הוא אינו לומד לקחת אחריות על סביבתו.

ראוי אפוא שההורים יחזרו אחר מצבים שיגרמו לילד לחזק את האחריות האישית שלו. דוגמא לכך היא עידוד הילדים להיכנס למטבח ולעבוד שם לבדם. אכן, ילד צעיר שיכין סלט כנראה יחתוך את הירקות שלא לפי טעמו של ההורה, ישרוט את אצבעו בחיתוך לא מבוקר, ויקדיש להכנת הסלט משך זמן שמספיק להורה כדי להכין ארוחה שלמה. תוצאות נפוצות אלה גורמות לכך שהורים רבים נרתעים משיתוף הילדים בעבודות המטבח. אולם הורה המודע לצורך של הילד לחזק את תחושת האחריות האישית שלו יניח לו להכין לא רק סלט אלא גם שקשוקה שתגרום לנתזי רסק עגבניות על הקירות, ואפילו שניצלים יבשים להחריד. הוא יעדיף ללכת בדרך הארוכה, שתגרום אולי מעט עוגמת נפש לילד והרבה טרחה למבוגר, כדי שהילד יחוש אחראי למעשיו.

באופן כללי, כדאי שמטלות הבית לא יתפסו אצל הילד בתור משימות לסמן עליהן וי, אלא בתור לקיחת חלק באחזקת הבית. אם במקום לתת הוראה פרטנית ("אתה תאסוף את הפליימוביל", "את תחזירי את הכיסאות למקום"), ההורים ישתמשו בהוראות כלליות ("תסדרו בבקשה את הסלון"), הם יחזקו אצל הילדים את התחושה שהם אחראים יחד אתם לניהול הבית. הילדים ידעו שהם לא סתם מילאו משימות ספציפיות שהוטלו עליהם – בזכותם הבית מסודר.

המהדרים יותר יכולים אפילו לנסות לומר לילד בערב שבת: "אני מצפה ממך לחצי שעה של עזרה. תעשה סיור בבית ותראה במה אתה יכול להושיט יד". הנהגה כזאת מקדמת תחושת אחריות בריאה. בתחילה הילד עשוי להתלונן ולשאול שאלות ("אני לא יודע מה לעשות"; "מה עדיף, לתלות כביסה או לערוך שולחן?"). רצוי להימנע מלענות, וללמד את הילד למצוא את התשובה לבד: "תחשוב שזה הבית שלך (זה אכן הבית שלו), מה היית

עושה?" (תשובה כזו עשויה לגרום לו להבין בעצמו שלתלות כביסה אי אפשר בשבת, אך לערוך שולחן אפשר, למשל).

אחריות על הזולת

מרכיב עיקרי באחריות האישית הוא אחריות האדם כלפי הסובבים אותו. לא די לאדם שידאג לעצמו, עליו לנהוג בשימת לב גם עם הזולת. ה"תוספות" קבעו כי: "יותר יש לאדם להיזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יזקק". עולה מכאן גישה מוסרית הדורשת לגלות יותר אחריות למניעת נזק מהזולת, מאשר אחריות לקיום אישי טוב ותקין. על האדם להקפיד במיוחד שלא לפגוע בסובבים אותו, במידה רבה אף יותר מרגש האחריות הטבעי הגורם לו להגן על עצמו.

גם ללא התערבות מלאכותית, חיי הבית מזמנים דבר יום ביומו אירועים הדורשים מן הילד להתחשב בבני הבית האחרים (כדוגמת זהירות שלא להרעיש כשמישהו ישן). אך לא די במקרים מזדמנים אלו, וראוי להורים לעורר את הילד על כך ולשוחח עמו שלא בשעת מעשה על מעלת הדאגה לזולת. פיתוח מודעות לעניין זה יסייע בצורה משמעותית ליחסי האנוש של הילד הגדל והולך, ובפרט לחיי הנישואין העתידיים שלו. רגישות לצרכים של הסובבים אותו, העשויים להיות שונים בתכלית מצרכיו שלו, היא מידה טובה במיוחד שיכול הילד לרכוש בבית הוריו.

ראוי גם לציין כי יתכן שהשיח על שאיפות מרחיקות לכת שנפוץ במחננו ("גדול הדור הבא", "אשת רבי עקיבא", "מחנכת דגולה"), מדגיש מידי את המעלה בהתפתחות אישית גרידא, משל לא היה המתבגר חלק ממשפחה, חלק מעם. הדגשת-יתר כזו אינה עולה בקנה אחד עם התפיסה היהודית, הדורשת ערנות מתמדת לזולת ולצרכיו.

אם נשוב לנושא המגפה המשתוללת ברחובותינו, נראה שבדיון על המתח שבין אחריות המדינה לאזרחיה לאחריות של כל אחד על עצמו, חשוב לציין את הצורך בחיזוק תחושת האחריות של כל פרט על הכלל. אם כל אחד ואחד ייקח בחשבון שהוא עלול להיות נשא של הנגיף ועליו לעשות כל שביכולתו על מנת שלא להדביק אחרים, סביר שנצליח למנוע

את התפשטות המגפה בהצלחה רבה יותר מאשר אם נקפיד על קיום ההוראות רק מתוך דאגה לעצמנו ולמשפחתנו.

***

במאמר זה התייחסתי לפיתוח אחריות אישית בחינוך הילדים. אולם בפועל, יש טעם לפגם בכך שאנו מכנים את החינוך לאחריות בשם "חינוך ילדים", משל מדובר היה בהדרכה לאיסוף צעצועים או לאכילה בכפית. האם אכן הגענו כבר לדרגת מבוגרים אחראיים, שאינם מחפשים תחליפי-הורים להיתלות בהם? אמור מעתה: אמנם בחינוך עסקינן, אך לא בחינוך המוגבל לקבוצת גיל מסוימת. חינוך לאחריות הוא דבר המתחיל בילדות, אך אינו מסתיים אף פעם.